

XV. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik

**Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen
Die Ukraine aus globaler Sicht**

**Діалог мов – діалог культур
Україна і світ**

XV Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики

München
07. – 10. November 2024

Universitätsbibliothek
Ludwig-Maximilians-Universität München

ПОСТАТЬ ГЕРМАНА ЖУКОВСЬКОГО: ТРИУМФ І ТРАГЕДІЯ МИТЦЯ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ

Тетяна Прокопович

(Україна)

Наукова розвідка присвячена розгляду драматичних колізій у життєтворчості Германа Жуковського. Крізь призму біографічних фактів українського композитора виявляються інструменти приборкання творчої волі митця в умовах тоталітарної системи.

Ключові слова: український композитор, радянська епоха, титульна біографія, митець, влада.

THE FIGURE OF HERMAN ŽUKOVSKYJ: THE TRIUMPH AND TRAGEDY OF AN ARTIST UNDER A TOTALITARIAN SYSTEM

Tetjana Prokopovych

The research is devoted to the consideration of dramatic conflicts in the life of Herman Žukovskij. Through the prism of the Ukrainian composer's biographical facts, the instruments of taming the artist's creative will under the conditions of the totalitarian system have been revealed.

Key words: Ukrainian composer, Soviet era, title biography, artist, government.

Неупереджене та коректне вивчення національного мистецького спадку в найближчому часі є одним із пріоритетних завдань україністики. При чому, в оцінці життєдіяльності творчих постатей важливо позбутися інерції ідеологічних маніпуляцій ХХ століття, щоб мимовільно не спричинити нові викривлення історії. Незаангажований і ретельний аналіз першоджерел необхідний для встановлення правдивої панорами культурно-мистецького розвитку в Україні, зокрема, недалекого минулого – радянської доби.

Власне, в морок невизначеності нині потрапило чимало знакових імен середини ХХ століття, композиторський доробок яких чекає докладного розгляду й осмислення. Потрібен фаховий коментар вчинків і дій тих митців, чий талант тоталітарна система приборкувала і використовувала для оспівування щасливого соціалістичного життя. Встановлення достовірних фактів, подій і обставин передусім необхідне для висвітлення справжньої біографії композитора радянського періоду, яка допоможе наблизитись до розкриття складних колізій митця і влади. В дійсності, як свідчать факти, визнання автора державною компартійною верхівкою призвело до його знеособлення, стирання індивідуальних рис.

Так, стислі відомості про життя і творчість Германа Жуковського (1913–1976) несуть відбиток ‘титульної’ біографії, в якій майже не упізнається творча особистість. “Композитор широкого творчого діапазону”, “справжній художник-громадянин”, “в досягненні мети завжди залишався непохитним і принциповим” – такі пафосні характеристики про композитора зустрічаємо в музично-критичній літературі радянського періоду (Майбурова 1973, 14). Слушно зауважує Ю. Півторак про офіційний стиль репрезентації радянських митців: “Біографія, яку публікували у мистецтвознавчому журналі, могла мати дуже мало або взагалі нічого спільного зі «справжнім» життям описуваного художника” (Півторак 2009, 67).

На перший погляд загальнодоступна інформація з відкритих джерел відображає успішну кар’єру Германа Жуковського – народного артиста УРСР (1973), лауреата Сталінської премії (1950), заступника голови правління СКУ (1967). Попри інші нагороди і відзнаки українського композитора, диригента, піаніста і педагога сторінки його біографії мають обмаль чітких даних і важливих деталей.

Здавалося б, в умовах тотального державного контролю радянської доби фактологічний матеріал про життєтворчість митця, який удостоївся високих звань, повинен би бути старанно зібраним і вичерпним. Проте, іменний фонд матеріалів Германа Жуковського, які зберігаються у Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України, мізерно малий, щоб сьогодні поглибити дослідницьку роботу і розширити знання про українського композитора (ЦДАМЛіМ). Складається враження, що Герман Жуковський і сам унікав ясності даних та в автобіографічних відомостях випустив цінну інформацію (Столярчук).

На даний час залишаються нез’ясованими походження, соціальний статус батьків і дитинство Г. Жуковського. Лише здогадуємося, що важкі випробування Першої світової війни змусили матір майбутнього композитора переїхати з Радивилова (Волинь) на Харківщину (Слобожанщина). Недостатньо інформації і про становлення творчої особистості. Яку Харківську середню школу закінчив Жуковський і яку мав музичну підготовку, щоб поступити до консерваторії? – на ці запитання не знаходимо відповіді. А те, що відомо про композитора, надто нагадує стиль письма біографій митців у специфіці радянської кон’юнктури. Приміром, із скупих даних про молодість Жуковського, таких як: “працював на виробництві, згодом – карамельщиком на фабриці «Кофон», складачем у друкарні” (Столярчук 2008, 3), конструюється образ позитивного героя – робітника, який стрімко досягнув статусу працівника творчої професії. До слова, аналізуючи документи радянського періоду, Ю. Півторак виявив цікаву деталь: митців в СРСР “класифікували як «робітничий клас»” (Півторак 2009, 68).

Властиво, й наступні біографічні дані Германа Жуковського ретельно “відшліфовані” та уніфіковані. Тож тепер не вдається відшукати

висвітлення періоду його навчання (1932–1934) у Харківській консерваторії (клас Абрама Лунца). Офіційна інформація свідчить про переїзд обдарованого студента у 1934 році до Києва, де він продовжив опановувати фортепіанне виконавство у консерваторії (клас Костянтина Михайлова), з тим же й вивчив композицію у класі Левка Ревуцького. Варто нагадати, що у 1934 році було перенесено столицю УРСР з Харкова до Києва, і всі владні структури переїхали на нове місце. Чи так важливо було молодому музиканту навчатися у столичному музичному виші? Чи була інша причина? Це потребує уточнення.

Наступний карколомний калейдоскоп подій у життєписі Г. Жуковського пов'язаний із жахіттями Другої світової війни. Відомо, що випускник консерваторії (1941) з перших днів німецького наступу на СРСР опинився на фронті, потрапив у полон, перебував у нацистських концтаборах (Хорольська Яма), дивним чином уцілів, працював під німецькою окупацією диригентом Полтавського театру, а згодом Кам'янець-Подільського, одночасно був зв'язківцем у партизанському загоні ім. Боженка, насамкінець продовжив службу у радянському війську як художній керівник ансамблю пісні і танцю при 38-й армії (Столярчук 2008, 21).

Складно уявити, що задовольняючи мистецькі потреби німецької окупаційної влади Жуковський написав оперу “Честь” (1943?) про партизанський рух в Україні, як про це згадував Антін Рудницький (Рудницький 1963, 224). Скорше, опера була написана після завершення війни та відразу ж поставлена у 1947 році. І це не єдині розбіжності в датах і найменуваннях творів, які зустрічаються у літературі. Позатим, монографія А. Рудницького “Українська музика: історично-критичний огляд”, що побачила світ в українській діаспорі, містить більше відомостей про радянського композитора, аніж пізніше опубліковане колективне видання “Історія української радянської музики” (Архівович 1990).

Зрештою, утрималися вітчизняні музикознавці від з'ясування деталей гучної справи 1951 року, коли після нищівної критики опери “Від усього серця” Германа Жуковського на сторінках центральної газети “Правда”, українського композитора позбавили Сталінської премії та на весь Радянський Союз назвали професійно слабким автором (Столярчук 2008, 38–45). Слід нагадати, що “розправа” над Г. Жуковським була однією із серії переслідувань митців, проведених компартійним керівництвом післявоєнного часу.

Чи насправду допустив Герман Жуковський “серйозних творчих прорахунків”? Гнівний тон кореспондента статті містив нищівну деструктивну критику: “безцветная музыка”, “лишена национальной выразительности”, “недостатки оркестровой партитуры”, “пристрастие композитора к мечтательной элегичности приводит к фальши” (Столярчук 2008, 41). Необґрунтованість і безапеляційність звинувачень явно вказує на замовний характер тексту, спрямований на підкорення творчої волі митця.

Чи почав Жуковський ‘виправлятися’? Виявляється, так. І це документально підтверджено, що композитор “успішно подолав помилки”!!! Таку інформацію містить лист ректора Київської консерваторії А. Климова від 12 березня 1953 року (Столярчук 2008, 164). Можна здогадатися, в яку установу направлявся цей документ. Як свідчить Валентина Кузик, “партійна цензура пильно слідувала” за творчою діяльністю талановитих музикантів (Кузик 2016, 157). Ще більш промовистою є дата листа, яка унаочнює важливий процес перегляду сталінської політики, котрий почався одразу після смерті радянського диктатора. Проте, ще п’ять років минуло, щоб відбулася публічна реабілітація Жуковського. Лише у 1958 році в газеті “Радянська Україна” було опубліковано повідомлення про постанову Центрального Комітету КПРС “Про виправлення помилок в оцінці опер «Велика дружба», «Богдан Хмельницький», «Від усього серця»” та зазначалося, що “надмірно гостра критика опери в редакційній газеті «Правда» була явно перебільшеною і односторонньою” (Столярчук 2008, 45).

Цей епізод в житті Германа Жуковського оприявнює радянський колоніалізм, який, зокрема, використовував пресу як інструмент публічного цькування і гноблення творчої особистості з подальшим підкоренням і експлуатацією її таланту для ідеологічно-пропагандистських потреб.

Отже, подальший перебіг подій у житті Германа Жуковського вказує на те, що моральний тиск публічного цькування зробили з нього покірного митця. Він написав чимало сервільних опусів у догоду державно-партійному керівництву. При чому, розвивав в оперному жанрі сучасну радянську тематику: “Перша весна” (1960), “Дружина солдата” (1967), “Один крок до кохання” (1970). У дусі помпезного соцреалізму створив вокально-симфонічні твори: “Жовтневі новели” (1957), “Його ім’я безсмертне” (1958), “Слава Радянському Союзу” (1972) та ін.

Очевидно, що за написання “ідеологічно правильних” творів Герман Жуковський здобував чергові державні відзнаки і визнання. Проте, доля митця у тоталітарному режимі забарвлювалася у трагічний відтінок, аніж тріумфальний шлях. Властиво, Герман Жуковський в розквіті життєвих сил обмежував сфери діяльності, віддавав перевагу роботі, яка вела до замкнутого способу життя. Так, у 1950-х роках завершив педагогічну роботу у престижних столичних закладах – Київській консерваторії та музичному училищі. Мабуть, не легко було композитору працювати зі студентами після публічних звинувачень його у творчій слабкості. Зі свідчень доньки, Жуковський мешкав у будинку в с. Клавдієво-Тарасовому Бучанського району Київської області, який купив за гонорар написаної ним опери (Щебетко). Ці факти свідчать, що композитор уникав привілеїв радянської влади та її променів слави.

А втім, як твердив діаспорний дослідник Антін Рудницький, творчість Германа Жуковського “заслугує поваги й признання” (Рудницький 1963, 225). В заокеанських спостереженнях за творчістю Г. Жуковського вільний

від радянської ідеологічної заангажованості дослідник відмічав перехід композитора “від сучасної, небезпечної тематики до такої, на якій партійні органи менше визнаються: стародавньої, легендарної, з доісторичних часів” (Рудницький 1963, 224). У приклад А. Рудницький наводив балет-казку “Ростислава” (1955), створену Жуковським за мотивами давньослов’янських легенд. Втім, героїчна боротьба руських племен за рідну землю, відтворена в сюжеті балету, цілком відповідала соцреалістичному канону.

Інша річ, що з перших композиторських спроб і впродовж всього життя Герман Жуковський цікавився українською тематикою. В його композиторському доробку – опера “Марина” (за поемою Т. Шевченка, 1939), балет “Лісова пісня” (за драмою-феєрією Лесі Українки, 1961), кантати “Слався, Вітчизно моя” (сл. П. Глазового, 1949), “Свято в Карпатах” (сл. М. Стельмаха, 1949), “Дніпро шумить” (сл. П. Тичини, 1957) та ін. У музиці Г. Жуковського, що продовжила лінію романтизму в національному мистецтві, позначився самотутній мелос українського фольклору. Можна припустити, що творчість Жуковського мала б зовсім іншу наповненість, якби була вільна від державно-партійних догм.

До заслуг композитора варто віднести спроби жанрового синтезу: опера-балет “*Andante poetico*” (1966), хорова симфонія “Живи і пам’ятай” (1976). Також варті уваги фортепіанні цикли Г. Жуковського – “Лісові картини” та “П’ять п’єс”, які збагатили українську камерно-інструментальну музику оригінальним авторським трактуванням неокласичних і романтичних засад. Але, щоб дати фахову оцінку творчим здобуткам Г. Жуковського, необхідно ґрунтовно вивчати його музику – рукописи і видання творів, які, на жаль, зрідка потрапляють у поле наукових інтересів дослідників через складність пошуку першоджерел.

Слід відмітити окрему ділянку творчої реалізації Германа Жуковського, пов’язану з написанням музики до художніх фільмів, знятих на кіностудії ім. О. Довженка. В координатах радянського офіціозу композитор зумів своєю музикою підкреслити у кінострічках ліризм і щирість почуттів простих людей. Персонажів фільмів – робітників і колгоспників, окрім плакатно-агітаційних героїчних вчинків, композитор наділив живими людськими якостями завдяки вдало підібраним звуковим засобам. Не випадково пісні Г. Жуковського, які виконували кіногерої, отримали друге життя на концертній естраді. Наприклад, всенародне визнання здобули пісні “Ти моя любов» (сл. О. Новицького) з кінофільму “Доля Марини”, “Києве мій” (сл. В. Сосюри) з кінофільму “Киянка”, “Над Дніпром” (сл. П. Тичини) з кінофільму “Зорі на крилах” та ін.

Варто зауважити, що саме камерно-вокальна творчість Г. Жуковського найперше витримала перевірку часу і звучить у виконанні сучасних співаків. Проте інформаційний вакуум навколо життєпису композитора породжує спотворення фактів. Так, романс “Сміються, плачуть солов’ї” (сл. О. Олесь), написаний Жуковським для видатного українського співака

Бориса Гмирі та присвячений його дружині Вірі Августівні, тепер помилково приписують Василю Безкоровайному, який також створив музику на вірш Олександра Олеся “Чари ночі”, але іншу (Шурдя 2005).

Подібне перекручування фактів непоодинокі і є наслідком мінімально збереженої інформації про українського композитора. Відтак бідність фактів і їх замовчування, які з ідеологічної доцільності допускала радянська система, нині ускладнюють достовірність висвітлення життєтворчості Германа Жуковського. Не сприяє глибшому вивченню доробку композитора обмаль опублікованих музичних творів. А ті, які зберігаються у нотних бібліотеках, не часто використовуються професійними музикантами у концертно-виконавській практиці чи педагогічному репертуарі.

Безумовно, що музичні твори Германа Жуковського на радянську тематику в реаліях сьогодення представляють передусім науковий інтерес, дозволяють простежити вплив офіційної ідеології на творчу особистість. Натомість, окрім відвертої кон’юнктури, у творчому спадку Жуковського є чимало справжніх перлин вокальної та інструментальної музики, які можуть збагатити концертні програми з української класики.

Зрештою, за роки відновлення державної незалежності України проведено низку комеморальних заходів, які повертають із забуття ім’я композитора в сучасну культурну реальність. Оскільки за офіційною інформацією Герман Жуковський народився в Радивиліві на Рівненщині, то саме на батьківщині митця в його честь ініційовано щорічну мистецьку обласну премію, Всеукраїнський відкритий конкурс молодих виконавців, концерти, творчі проекти (Столярчук 2024). Зберігаючи пам’ять про композитора-земляка, налагоджується важливий для національно-культурного поступу символічний зв’язок поколінь. Він особливо значимий для творчої молоді, для якої адекватне розуміння національної історії і культурної спадщини – необхідний чинник ціннісного становлення, формування національної свідомості.

У цьому контексті промовистими є рядки з вірша-присвяти Герману Жуковському, написані магістранткою Оксаною Клех:

Його душа й понині поміж нами,
У кожному звуці всіх його творінь,
Це спадщина незнищена роками,
Дарунок для майбутніх поколінь. (2023).

Герман Леонтіївич Жуковський, український радянський композитор 1951–1973. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф.975. Оп.1.

Історія української радянської музики (1990). Архімович, Л., Грицюк, Н., Грисенко, Л. та ін. Музична Україна. Київ.

Кузик, В. (2016). *Прагнення творчого єднання (назустріч 85 річчю створення Національної спілки композиторів України)*. Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. Вип. 16. С. 151–160.

Майбурова, К. (1975). *Герман Жуковський*. Музика. Вип. 5. С.14.

Півторак, Ю. (2009). *Художник як персонаж. Статус радянського художника. 1930-ті*. Наук. зап. НаУКМА. Сер. Теорія та історія культури. Т. 88. Київ. С. 66–70.

Рудницький, А. (1963). *Українська музика: історично-критичний огляд*. Дніпрова хвиля. Мюнхен.

Столярчук, Б. (2008). *Герман Жуковський: композитор, піаніст, диригент, педагог*. Видавець Олег Зень. Рівне.

Столярчук, Б. (2024). *Зірка першої величини зійшла на небосхилі Рівненщини*. Електронний ресурс: <https://7dniv.rv.ua/istorii/zirka-pershoi-velychny> [Дата останнього доступу 5.09.2024].

Шурдя, М. (2005). *Сміються, плачуть солов'ї...* Голос України. 25 листопада. Електронний ресурс: <http://www.golos.com.ua/article/220504> [Дата останнього доступу 5.09.2024].

Щебетко, І. *Будинок Германа Жуковського*. Електронний ресурс: http://nemishmap.tilda.ws/budynok_zhukovskogo [Дата останнього доступу 5.09.2024].